

DUŠAN JEŘÁBEK

ARNE NOVÁK A ZDENĚK NEJEDLÝ; JEJICH POJETÍ TRADICE A TRADICIONALISMU

Arne Novák a Zdeněk Nejedlý byli, jak známo, současníci, kteří si svými obory i názory byli od mladých let v mnohém blízcí. Oba jako kulturní historikové vycházeli z přesvědčení, že tradiční hodnoty jsou základem a impulsem dalšího kulturního vývoje. Otázku úlohy tradice v dějinách národa učinil předmětem svých úvah Arne Novák už ve svých poměrně mladých letech, zvláště v eseji *Sestup do podsvětí*, uveřejněné v *Přehledu* 1913. Této stati se přikládá v novákovských studiích zásadní význam jako počátku nové fáze Novákova programového tradicionalismu, který vystřídal mladistvou éru Novákova tzv. kosmopolitního vztahu k domácí kultuře; příklon k hodnotám národní minulosti – jak soudil například Antonín Grund (Grund 1940) – byl provázen v této nové epoše stále kritičtějším vztahem ke generaci devadesátých let.

Ale šlo-li vůbec o přelom a mezník v Novákově vývoji, je třeba konstatovat, že se připravoval už dávno. Neochota mladého Nováka přijímat dědictví posvátné úcty k autorům, o jejichž umělecké prvořadosti nebyl přesvědčen, neměla totiž nic společného s Novákovým dávným respektem k hlubokým a tradičním kořenům naší národní kultury. Dokladem toho je například Novákova úvaha z roku 1901 (z *Rozhledů*) *Kritika jako činitel aktivní*, v níž za cíl moderní kritiky stanovil „dobrat se k všeobecným jednotkám, jež dají se shrnouti v pojmy určité a jasné: pojem kultury národní a pojem národní duše“. Přesto však je nepochybné, že stať *Sestup do podsvětí* má výrazný charakter programový. Novák, který se pokládal za příslušníka generace devadesátých let, shledává v tomto pokolení příznačné symptomy krize současné poezie. Kladnou výjimku podle něho tvoří jen Březina a Šalda. Neúcta k domácí tradici a hledání vzorů v cizině vede k epigonství.

To psal Arne Novák na prahu první světové války, která v něm jen prohloubila přesvědčení o nutnosti návratu české literatury k jejím národním funkcím a tradičním hodnotám. Svědčí o tom i nedokončená monografie o Svatopluku Čechovi, ale více než ona je pro poznání Novákova vztahu k minulostním hodnotám slovesné kultury příznačný jeho spis *Kritika literární*, rovněž z let válečných (1916). Za důležité pokládám zvláště Novákovo svědectví o jeho koncepci

teorie žánrů. Na rozdíl od Brunetièra není pro Nováka nejpodstatnější to, co literární žánr spojuje, co je v něm společného, ale co mu každý autor dal ze své vlastní osobitosti tvůrčí. Neboť každé umělecké dílo je pro Nováka činem jedinečným, závislým především na tvůrčově individualitě, na jeho osobních zážitcích. Působení Carlylova kultu silných osobností na Novákovu koncepci jistě nemůže nám v této souvislosti uniknout. Ale ještě zřetelněji se zde hlásí vliv psychologické literárněvědné metody Diltheyovy.

Právě studium Brunetièra a Diltheye vedlo Nováka nejen k prohloubenému pohledu na povahu tvůrčího procesu, ale i k hlubšímu názoru na funkci a povahu literární tradice. Novák zaměřuje pozornost na funkci jednotlivých osobností, tvořících naše literární dějiny, a zároveň s tím se mu literární minulost kvalitativně víc a víc diferencuje.

Pocit aktuálnosti tradicionalistického přístupu k hodnotám literárním se u Nováka – v duchu názoru F. X. Šaldy jako ostatně i u jiných badatelů – stupňoval v letech první světové války a v letech těsně poválečných. Charakteristickým dokladem toho je mimo jiné stať *Náš literární program* z 3. ročníku *Národa* (1919). Novák pokládá každé umělecké dílo za jedinečný čin, za výraz tvůrčovy individuality. Na Nováka tehdy nepochybně do jisté míry působí svou *Filozofii dějin* Thomas Carlyle. Současně se zde hlásí vliv psychologické literárněvědné Diltheyovy metody. Novák zaměřuje pozornost na funkci jednotlivých osobností tvořících naše literární dějiny a naši literární tradici. Charakteristickým dokladem toho je mj. stať *Náš literární program* (1919) z *Národa*. Tradice pro Nováka neznamenal jen pouto, kterým je přítomnost svázána s minulostí, ale byla mu stálým zdrojem energie pro další vývoj naší národní kultury. Do jisté míry se Novák vrací k té koncepci literatury, kterou zastával už Neruda: spíše prohlubovat než rozšiřovat myšlenkovou a vůbec tvůrčí intenzitu české literatury a její tradiční hodnoty učinit základem její umělecké osobitosti, a tím i její světovosti.

Z takového zásadního hlediska přistupoval Arne Novák k problému tradice i ve studii z roku 1927 *O tradici v české literatuře* (Novák 1928). Novák se v ní však nespokojuje s konstatováním, že tradice je impulsem dalšího slovesného vývoje. Analyzuje pojem tradice a zamýšlí se nad konkrétní podobou a funkcí tradice v české literatuře. Zjišťuje, že dědictví bezprostřední minulosti vzbuzuje v mladších generacích spíše averzi než respekt. Vnukové nacházejí užší vztah ke generaci dědovské než otcovské. Tím si Novák připravil půdu pro důkaz své základní teze, v níž ovšem nemůžeme přehlédnout odkaz Josefa Pekaře. Dědictví minulosti, jinými slovy duchovní a kulturní tradice, není nic homogenního. Minulost je stejně tak plná svárů jako přítomnost, a její živné podněty jsou tedy nutně různorodé až do protichůdnosti. Novák rozpoznává a sleduje trojí tradici v české poezii (Kollárovu, Čelakovského a Máchovu), a jakkoli můžeme proti jednotlivým jeho vývodům mít námitky, přece jeho zásadní teoretické pojetí tradice a tradicionalismu je pro nás podnětné. Novák ukázal na rozvrstvenost těchto pojmů a jako podstatnou vlastnost plodného tradicionalismu rozpoznal jeho schopnost diferenciací hodnot. Zásadně odmítl hromadný kult tradice a zdůraznil naopak nutnost volby a výběru, má-li tradice znamenat nikoli znásilňování, ale sebeznásobením tvůrčího ducha.

Je ovšem jiná a zvláštní otázka, nakolik (na rozdíl například od Šaldy) se Novákovo správné vědomí souvislostí, vědomí tvořivé síly literární tradice, realizovalo v jeho vlastní literárněhistorické a kritické tvorbě. Domnívám se, že jen neúplně a nedokonale a že Novákova programová vůle k tradicionalismu nedokázala přemoci základní rysy a vlohy jeho badatelské osobnosti. Přes svoji velikou schopnost seznámit se a částečně se i vnitřně sblížit s nejvýznamnějšími duchovními a kulturními proudy a epochami naší národní minulosti i přítomnosti, Novák zůstával podle mého názoru v zásadě po celý svůj život především dědicem liberálních tradic české kolektivistické poezie 19. století, jmenovitě éry májovské a ručovské. Z plurality české literární tradice, kterou si dobře uvědomoval, skutečně blízká a srozumitelná mu byla novodobá tradice kolektivistického úsilí české literatury o dosažení základních občanských, lidských, národních i sociálních práv – úsilí neseného v podstatě duchem a ideami svobodomyšlné buržoazie konce století. Ani Novákovy práce o starší české literatuře, ani jeho kritické studie o literatuře 20. století (zvláště poválečné) nejsou vlastním těžištěm jeho významu. Ten leží především v jeho pracích z oblasti dějin české literatury 19. století. Zde našel totiž Novák nejdokonalejší realizaci svého vlastního pojetí literatury jako umění společensky funkčního, plnicího odpovědné úkoly národně emancipační a sociálně osvobozující. Z tohoto hlediska nazíráno Novákův tradicionalismus neznamenal vlastně ucelenou koncepci českých literárních dějin a nenapomáhal mu skutečně obsáhnout celou dynamiku našeho literárního vývoje. Čím více se vzdaloval – ať dozadu, ať dopředu – od oblasti svých literárních lásek a jistot, tím více se oslaboval jeho vnitřní vztah k jednotlivým epochám české kulturní minulosti a k jejich tvůrčí problematice. Proto byl Novák například stejně tak málo barocista jako generační kritik české poezie dvacátých a třicátých let. Neboť spiritualistická tradice českého básnictví byla mu v podstatě vzdálena, a oba vzpomenuuté úkoly zůstaly vyhrazeny ne Novákovi, ale Šaldovi.

Proti Novákově koncepci českých literárních dějin i proti jeho pojetí tradice vyslovoval námitky jak za Novákova života, tak po jeho smrti Zdeněk Nejedlý. Vztahem Nejedlého a Nováka je nutno se zabývat především proto, že oba badatelé se střetávali právě v oblasti problematiky českého kulturního vývoje a české národní a literární tradice. Kromě toho studium jejich vzájemného vztahu je potřebné z toho důvodu, aby se v něm odlišila věcná podstata od nevěčných vzájemných antipatií. Tento spor, jak známo, měl poněkud specifický ráz, neboť v souvislostech padesátých let Nejedlého názor na Nováka a jeho dílo nabyl rázu oficiálního a měl tehdy platnost názoru víceméně závazného a autoritativního.

Svoje námitky proti Novákovým pracím vyslovoval Nejedlý nejostřeji v letech padesátých, avšak názorové difference mezi oběma vědci byly patrné již řadu let před Novákovou smrtí. Není dnes zcela snadné rozpoznat počátek a zdroj těchto diferencí a rozlišit spolehlivě příčiny od pouhých následků. Je jistě třeba brát v úvahu, že oba badatelé vyrostli v době vypjatého individualismu devadesátých let, že oba byli příslušníky generace „impresionistů a ironiků“, k jejímž podstatným znakům patřilo i to, čím sám pojem literární generace je negován – totiž kolektivní nesoudržnost a odstředivá subjektivita. Nadto byla pro členy této generace charakteristická osobnostní vyhraněnost a snaha dobrat se vlastního sta-

noviska odlišného od názoru jiných, zejména obecných a vžitých – snaha a úsilí často tvořivé, ale někdy také ne zcela prosté individualistické pózy.

Zajisté však není možné vysvětlovat složité vztahy dvou složitých osobností jen dobovým klimatem. Je třeba se pokusit o analýzu tohoto vztahu na základě vnitřních rysů i odborného vývoje obou vědců. Vyplynou nám snad z takového pokusu i některé znaky, které nám dovolí rozlišit Nejedlého a Novákovu představu o povaze literární tradice české.

Jako příslušník vědecké školy Jaroslava Golla vytvořil si Zdeněk Nejedlý už v mládí základní koncepci českých dějin, která mu pak byla směrodatná pro celý jeho další vývoj. Stejně jako T. G. Masarykovi byla i Nejedlému rozhodující epochou česká reformace, a to nejen jako období vrcholného vzepětí národního ducha a národní síly, ale také jako období, jehož ideály se staly závaznými i pro budoucnost (Dvořák 1978).

Na rozdíl od Masaryka však Nejedlý zdůrazňoval a vyzvedal revoluční prvky české reformace; spolu s Masarykem – a v duchu Gollovy školy – se stavěl proti pokusům o rehabilitaci protireformačního období. Z naší literatury byla pak Nejedlému pochopitelně nejbližší taková díla, která tuto jeho dějinnou koncepci realizovala a popularizovala. Vývojový rytmus české literatury do první světové války je podle Nejedlého určován především její linií národně buditelem, společensky obrannou – Kollár, Tyl, Jirásek se proto nutně jeví jako tvůrčí zjevy rozhodujícího významu, vůči nimž ustupují do pozadí reprezentanti víceméně subjektivistické linie české poezie, například naši symbolisté.

Nelze však tvrdit, že toto Nejedlého pojetí českých dějin obecných i literárních muselo nutně otevřít propast nepochopení mezi ním a Novákem. V mnohém se oba naopak stýkali. Oba byli jako historikové, jako literární kritikové už od dob svého vědeckého mládí – tedy zhruba od svých třiceti až pětatřiceti let – tradicionalisté, kteří hodnotili přítomnost ne izolovaně, ale v historické perspektivě jako další vývojovou etapu národní kultury, jako jeden článek v pevném řetězu duchovních dějin národa. A neplatí dokonce ani to, co se tak často ozývalo ze strany Novákových kritiků po roce 1945, že na rozdíl od Nejedlého budoval Novák svoje pojetí tradice na ideových základech české protireformace. To vyplynulo už z mého předchozího výkladu. Rekatolizační násilí na duchu, myšlenky a přesvědčení muselo být – a vskutku bylo – liberálnímu Novákovi nepřijatelné, nemluvě ani o jeho respektu k Husovi a představitelům jednoty bratrské. Ovšemže Novák, stejně jako Nejedlý, chápal a oceňoval duchovní obsah reformace především ve smyslu kulturním, kdežto stanovisko náboženské, stanovisko víry zůstalo tomuto obdivovateli a žákou Lessingovu v zásadě cizí a nesrozumitelné. A měla by být konečně také připomenuta obsáhlá Novákova partie z jeho výkladu o V. V. Tomkovi v *Přehledných dějinách literatury české* (Novák, J. V. – Novák A. 1936–1939: 623n), kde Novák snad nejvyhroceněji formuloval své stanovisko k období pobělohorskému, odsoudiv Tomkův nepřátelský výklad české reformace daleko ostřeji, než učinil například Tomkův vědecký a ideový protichůdce (ale současně v mnohém Tomkův obdivovatel) Ernest Denis (Denis 1905: 434n.). Je ovšem pravda, že sympatie pro kulturní odkaz české reformace nevedly Nováka k přijetí jediné a jednoznačné koncepce českých kulturních dě-

jin. Zejména masarykovská představa o obrození jako o epoše žijící ideově z české reformace byla Novákovi vzdána. Zdeněk Nejedlý naopak Masarykovu koncepci proti Pekařovi v podstatě obhajoval – souhlasila s jeho míněním, že právě reformace byla uzlovým bodem našich dějin, z něhož vycházel zdroj energie, posilující celé novodobé naše dějiny (Nejedlý 1951). Už zde se tedy jeví prohlubující se rozpor.

Otevřeně se však protilehlost pozic Arna Nováka a Zdeňka Nejedlého objevuje teprve v konfrontaci s českou literaturou dvacátých let našeho století. Děje se tak poněkud paradoxně v době, kdy Novák měl už za sebou mladistvě vzpurnou éru „kosmopolitickou“ a objevoval zdroje národní kultury v národních tradicích. Právě tehdy však u Nejedlého dochází k procesu v jistém smyslu opačném. On, tradicionalista zakotvený vnitřně v ideách a ideálech českého obrození, našel novou podobu a realizaci „nejlepších tradic našeho národa“ v myšlenkově a umělecky progresivní mladé poezii wolkrovsko-nezvalovské generace, pro jejíž umělecký i ideový program nachází plné pochopení. Neboť je-li podle mínění Nejedlého nejpozitivnější tradicí české literatury rezonovat život národní společnosti a podílet se na její problematice, pak mladá progresivní literatura dvacátých let nutně musela být podle něho literaturou sociálně angažovanou a marxisticky orientovanou. Nejedlý, který už tehdy našel teoretickou základnu v historickém materialismu, odhaloval dialekticky napjatou souvislost mezi tradicemi českého obrození a revoluční ideologií dvacátých let. Novák projevoval naopak nedůvěru vůči jakémukoliv umění ideologicky, nebo dokonce politicky proklamativnímu; odtud jistě i jeho rezervovaný postoj k mladému poválečnému pokolení, z něhož však přes některé výhrady ocenil Jiřího Wolkera.

Možno tedy říci, že přesvědčení o základním významu literatury, literární a vůbec národní tradice pro život národní společnosti Nejedlého a Nováka rozdělovalo, ale v jistém smyslu také spojovalo. Podobně jako Nejedlý i Novák si v době meziválečné stále častěji kladl otázku funkce a významu české literatury nejen pro kulturní život národa, ale i pro vývoj jeho struktury společenské. Ničemu nebyl Novák tak vzdálen jako názoru, že smysl literatury je v ní samé. Právě dějiny českého písemnictví ho poučily, že naše literatura programově plnila ve svých vrcholných fázích úkoly národní a sociální a že tato její funkce jen znásobovala její umělecký účín. Novák jako badatel prokázal tuto tezi nejpřesvědčivěji nedlouho před smrtí ve své studii *Ruchovci a lumírovci v bojích proti křivdě a za právo* (1938) – ve studii, která vznikla z přímého podnětu F. X. Šaldy a kterou Šalda ještě četl a akceptoval do plánovaného, ale neuskutečněného sborníku.

Domnívám se, že myšlenkovou spojnicí mezi oběma těmito badateli vytvořil do jisté míry F. X. Šalda, pro kterého literární dílo bylo prostředníkem mezi subjektem básníkovým a světem. Pokud tedy mluví Šalda o sociální funkci poezie, je třeba tomu rozumět v tomto specifickém smyslu slova. Proto také vidí Šalda na počátku ústřední linie a nejproduktivnější tradice české poezie především Karla Hynka Máchu. A ne náhodou spojuje Šalda se jménem Máchovým českou tradici a kult rodné země. Šalda, který nikdy nepřestal vést českou literaturu k symbióze se slovesnými kulturami ostatních národů, tak vytýčil v závěru své-

ho života posláním české literatury: světovost, dychtění po světovosti, vyrovnané a usměrněné láskou k zemi, jako ke kotvě bezpečnosti, k velkému středu vší činnosti člověkovi (*O smyslu literárních dějin českých*). V těchto slovech jako bychom zaslechli ozvěnu myšlenek Jana Nerudy, básníka, který byl ne méně než Šalda spjat s duchovním prouděním evropským, a přece básníka, který jedinou hlubinu bezpečnosti našel v půdě rodného domova. Pravděpodobně takto budou ještě dlouho končit všechny české exkursy do oblasti otázek a problémů české kulturní tradice. Neboť tato tradice je cele poznamenána osudem tohoto národa. Český život duchovní, česká kultura byla součástí tohoto osudu, nemohla jej nesdílet a nenést za něj odpovědnost. A právě v tomto bodě – a v duchu šaldovském – se koneckonců stýká koncepce české literární tradice, kterou jsem se zde snažil načrtnout, totiž koncepce Novákova i Nejedlého.

LITERATURA

DENIS, Arnošt

1905 *Čechy po Bílé hoře II* (Praha: Bursík & Kohout)

DVOŘÁK, Jaromír

1978 *Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura* (Praha: Československý spisovatel)

GRUND, Antonín

1940 Arne Novák, literární historik a kritik, in Horák, Jiří – Pražák, Albert – Heidenreich, Julius (ed.), *Strážce tradice. Arnu Novákovi na památku* (Praha – Olomouc: Fr. Borový a R. Promberger)

NEJEDLÝ, Zdeněk

1951 Ke sporům o smysl českých dějin, *Sebrané spisy Zdeňka Nejedlého*, sv. 16 (Praha: Státní nakladatelství politické literatury)

NOVÁK, Arne

1901 Kritika jako činitel aktivní, *Rozhledy* 11, s. 344–347

1928 *Nosiči pochodní* (Praha: Literární odbor Umělecké besedy)

NOVÁK, Jan V. – NOVÁK, Arne

1936–1939 *Přehledné dějiny literatury české* (Olomouc: R. Promberger)

ARNE NOVÁK UND ZDENĚK NEJEDLÝ, IHRE AUFFASSUNG DER TRADITION UND DES TRADITIONALISMUS

Arne Novák und Zdeněk Nejedlý standen sich von ihrer Jugend an fachlich und gedanklich in manchem nahe. Beide gingen von der Überzeugung aus, dass die traditionellen Werte die Grundlage und den Impuls für die weitere kulturelle Entwicklung darstellen. Das Gefühl, dass der traditionelle Zutritt zu den literarischen Werten aktuell ist, steigerte sich bei Novák während des Ersten Weltkrieges und in der Nachkriegszeit. Er denkt über die konkrete Form und Formulierung der Tradition in der tschechischen Literatur nach. Novák unterscheidet und verfolgt drei Traditionen – die von Kollár, Čelakovský und Mácha. Er lehnte den Massenkult der Tradition ab und betonte dagegen die Notwendigkeit der Wahl und Auswahl, nur so könnte die Tradition einen echten Impuls für den schöpferischen Geist bedeuten. Novák selbst aber als Literaturhistoriker übernahm wahrscheinlich seine Anregungen von den tschechischen Autoren der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, vor allem von der Generation Jan Nerudas und Svatopluk Čechs.

Die Werte der tschechischen Literatur des 19. Jahrhunderts stellten auch in Zdeněk Nejedlýs Erläuterungen unserer kulturellen Tradition den Ausgangspunkt dar; das bewies er in seinen zahlreichen Arbeiten über die tschechische nationale Erneuerung. In der späteren Zeit seiner Entwicklung konzentrierte er sich jedoch immer mehr auf die Fragen der tschechischen Literatur nach dem Ersten Weltkrieg. Erst heute werden die gegensätzlichen Positionen beider Forscher entdeckt. Nejedlý findet die neue Form „der besten Traditionen unseres Volkes“ in der gedanklich und künstlerisch progressiven jungen Poesie der Generationen von Jiří Wolker und Vítězslav Nezval. Er entdeckte Zusammenhänge zwischen den Traditionen der tschechischen nationalen Erneuerung und der revolutionären Ideologie der zwanziger Jahre des 20. Jahrhunderts. Novák drückte demgegenüber sein Misstrauen gegenüber politisch proklamierter Kunst aus. So entsteht auch seine reservierte Haltung zu der jungen Generation, von der er aber trotz mancher Vorbehalte Jiří Wolker schätzte.

Man kann also feststellen, dass die Überzeugung von der grundlegenden Bedeutung der Literatur, der literarischen und gar der nationalen Tradition für das Leben der nationalen Gesellschaft Nejedlý und Novák trennte, aber im gewissen Sinne auch wieder vereinigte.

